

Карымишаква Ж. Ө., Байтемирова А. А.

**ОРТО КЕСИПТИК ОКУУ ЖАЙЛАРДА ОКУТУУНУН ТААНЫП БИЛҮҮ
МЕТОДДОРУН КОЛДОНУУНУН ШАРТТАРЫ**

Карымишаква Ж. О., Байтемирова А. А.

**УСЛОВИЯ ПРИМЕНЕНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ В
СРЕДНЕ-ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ**

ZH. O. Karymshakova, A. A. Baitemirova

**CONDITION OF USE OF COGNITIVE TEACHING METHODS IN THE SECONDARY
VOCATIONAL EDUCATION**

Аннотация: Окутуу процессинде коюлган максатка жетүүнүн формасы жана аларды турмушка ашыруу методдордун мүмкүнчүлүктөрүн, өбөлгөлөрүн аныктабай туруп, өз алдынча каралуучу жана аткарылуучу процессти ишке ашыруу мүмкүн эмес. Окутуунун методу, ошол мүмкүнчүлүктөрдү, өбөлгөлөрдү камсыз кылуучу окутуу системасынын ажырагыс бөлүгү, компоненти.

Таанып билүү ишкердүүлүк мүнөздөмөсү, студенттин өз алдынча ишкердүүлүгүнүн деңгээлин чагылдырып турат. Окутуунун методдорун классификацияланган моделдери көп, аларды негиздөөгө аргументтер да көп берилген. Алардын ичинен негизги деп, окуучунун таанып- билүү ишмердүүлүгүнө мүнөздүү методдорду орто кесиптик окуу жайларынын шартында колдонуу натыйжалуу экендигин практика көрсөтүүдө. Аларга төмөнкүлөр кирет: репродуктивдүү, продуктивдүү, түшүндүрүп иллюстрациялоо жана проблемалык окутуу, аз-аздап изденүү (эвристикалык), изилдөө ж. б.

Негизги сөздөр: таанып-билүү ишмердүүлүк, окутуунун методу, дидактикалык метод, классификация

Аннотация: Для достижения поставленной цели в процесса обучения, самостоятельно проанализировать внедрения и выполнения учебного процесса, без определения формы обучения, реализации их возможностей и условий невозможно. Метод обучения является неотъемлемой частью и компонентом обеспечивающий возможности и условия системы обучения.

Характеристика деятельности познания отражает уровень самостоятельной деятельности студента. Для определения классифицированной модели были выявлены множество аргументов, из которых к основной классификации относятся: репродуктивный, продуктивный, объяснительно- иллюстративный, проблемный, эвристический и исследовательский методы обучения и. д., которые показывают эффективность их применения в среднепрофессиональных образованиях.

Ключевые слова: познавательная деятельность, методы обучения, дидактический метод, классификация

Annotation: To achieve this goal in the teaching process, without any form of training, the realization of their possibilities and conditions independently analyze the implementation and execution of the educational process are impossible. The teaching method is an integral part of the component and providing opportunities and training conditions.

Characteristics of knowledge activity reflects the level of independent activity of students. To determine the classified model revealed many arguments of which the main classifications are:

reproductive, productive, explanatory- illustrative and problem-based, searching and researchingteachingmethods that show the efficiency of their usage in secondary professional schools.

Key words: Cognitive activity, teaching methods, didactic method, classification.

Өлкөдөгү саясий, социалдык, экономикалык жана башка өзгөрүүлөр билим берүү системасына да таасир тийгизди. Бул өзгөрүүлөрдөн улам орто кесиптик окуу жайларда жаңы сабактарды киргизүү эле эмес, окутуу методикасын өзгөртүү зарылдыгы да келип чыкты. Биздин өлкө демократиялык өнүгүү жолун тандап алгандыктан, азыр коомчулукту чечим кабыл алууга катыштыруу абдан маанилүү.

Бүгүнкү күндүн талабына ылайык тилди окутуу процесинде таанып билүүнү өстүрүүчү методдорсуз элестетүү мүмкүн эмес. Ошол эле учурда билим берүү процессинен ийгиликке жетүү, же колдонулган методдорго байланыштуу экендиги анык. Чет тилин окутууда атайын же энчиленген метод жок. Анткени, методдор дидактикада же методикалык илимдерде ар кандай классификацияланган, алар «алгылыктуу» же «алгылыксыз» деп бөлүштүрүлбөйт. Методдогу мындай сапатты жана анын колдонуусун алынган конкреттүү жана индивидуалдуу натыйжа гана аныктайт.[1]

Окутуунун методдору - бул окутуучунун педагогдук ишмердүүлүгү менен студенттин таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн жандуу органикалык биримдиги. Окутуу процесси, анда коюлган максатка жетүү- окутуунун формасы жана аларды турмушка ашыруунун мүмкүнчүлүктөрүн, өбөлгөлөрүн аныктабай туруп, өз алдынча каралуучу жана аткарылуучу процессти ишке ашыруу туура эмес. Окутуунун методу, ошол мүмкүнчүлүктөрдү, өбөлгөлөрдү камсыз кылуучу окутуу системасынын ажырагыс бөлүгү, компоненти.

Бир же бир нече белгилерди камтуунун негизинде көптөгөн классификациялар сунуш кылынган. Таанып билүү ишкердүүлүк мүнөздөмөсү, студенттин өз алдынча ишкердүүлүгүнүн деңгээлин чагылдырып турат. Классификацияланган моделдерди негиздөөгө аргументтер көп берилген, ошонун ичинен негизги классификацияга төмөнкү методдор тиешелүү.

Көрсөтүлгөн методдор эки топко бөлүнөт:

-репродуктивдүү- студент даяр билимдерди өздөштүрөт жана ага дээрлик белгилүү ишкердүүлүк жолдорун репродукциялайт;

- продуктивдүү- айырмачылыгы, студент чыгармачылык ишкердүүлүктүн натыйжасында жаңы билимдерге(субъективдүү) ээ болот.

Репродуктивдүү методду- студенттердин таанып билүүсүн өркүндөтүүнүн дидактикалык негизги шарты катары карайбыз. Бул метод окуучулардын билгичтиктерин, көндүмдөрүн, иш аракет ыкмаларын калыбына келтирет. Маалыматтарды тез жана бекем эстеп калууну камсыз кылат. Бул метод ойлонуп аракеттенүү же практикалык көнүгүүлөрдүн системасын аткарууда, билимдерди ооз эки калыбына келтирүүдө, бир типтүү маселелерди чыгарууда, схемаларды чийүүдө, карталарды бир нече жолу окууда ж. б. учурларда колдонулат. Ошондой эле материалдын мазмуну өтө татаал (же жөнөкөй) болсо, көп сандаган ар түрдүү фактылар, цифралык же атайын маалыматтар камтылган болсо да пайдаланылат.

Окутуунун репродуктивдүү методу студенттин билгичтиктерин жана көндүмдөрүн түзүүчүн жана билимдерди калыбына келтирүүдө колдонулат, ошондой эле аларды үлгүдө берилгендей же болбосо таанышабалда, бир нече өзгөрүүлөрдө колдонууга түрткү берет. Окутуучу системалаштырылган тапшырманын жардамы менен студенттин ишкердигин,

алардын бир нече жолкуберилген билимдеринин калыптандыруусунун же көрсөтүлгөн ишмердиктин жолдору аркылуу уюштура алат. [2]

Методдун өзүнүн аталышы студенттин гана ишкердигин мүнөздөп турат, бирок методдун баяндамасы окутуучунун уюштуруучу, түрткү болуучу ишкердигин көрсөтүп турат.

Окутуучу ооз эки жана жазма, окутуунун көрсөтмө куралдары менен пайдаланат, ал эми студенттер ошол эле куралдарды, окутуучу тарабынан үлгүктары берилген же көрсөтүлгөн тапшырмаларды аткарууда колдонушат.

Репродуктивдүү методдо мурда окулуп өтүлгөндөргө кайра кайрылып бир нече жолу кайталап окууга же жасоого туура келет.

Материалды калыбына келтирүүнүн эки милдети бар:

1. Материалды окутуучунун кыскача кайталоосу аны студенттин кайталап айтып берүүсү, аңгеме түрүндө калыбына келтирүү аркылуу материалды студенттердин бекем эстеп калуусун камсыз кылуу.

2. Материалды калыбына келтирүүдө студенттердин ошол материалдын үстүнөн интенсивдүү ойлонуп эмгектенүүсүнө жетишүү.

Мында материалды көп жолу бир өңчөй кайталоо болбошу керек. Материалды студенттер ар түрдүү көз карашта ойлонуп кайталап жана ар түрдүү байланышта көрүүгө тийиш.

Продуктивдүү методдо - студенттердин таанып билүүсүндө чыгармачылык сапаттын түзүлүүсүн белгилейбиз. Орто кесиптик окуу жайдын бардык деңгээлинин эн маанилүү талабы, зарыл шарттагы илимий- техникалык жана коомдук прогресси- инсандын чыгармачылык сапатынын түзүлүүсү. Чыгармачылык ишкердиктин негизги түрүнүн анализи анын системалуу түрдө иш жүзүнө ашыруусунда, адамдагы ар түрдүү сапаттардын түзүлгөндүгү көрсөтүлүп турат.

- өзгөрүлүүчү шарттагы багыттын тездиги
- проблеманы көрүү ыгы жана анын жаңычылдыгынан коркпоо
- ой жүгүртүүнүн өзгөчөлүгү жана продуктивдүүлүгү
- ойлоп тапкычтык
- туюп билүү ж. б.

Башкача айтканда мындай сапаттарга азыркы учурда сунуштар абдан көп жана келечекте дагы өсөт [3].

Продуктивдүү методдун иштөө шарты болуп, проблеманын бар болуусу эсептелет. «Проблема» сөзү эң аз дегенде үч мааниде колдонулат. *Күндөлүк проблема* - адам үчүн өтө актуалдуу болгон турмуштук кыйынчылыктарды жеңип чыгуу, бирок азыркы учурда адамда бар болгон мүмкүнчүлүктөрдүн жардамынын жүрүшүндө чечүүгө болбойт. *Илимий проблема* - бул актуалдуу илимий тапшырма. Акыркы окуу проблемасы – бул эреже боюнча илим тарабынан толугу менен чечилген көйгөй, бирок үйрөнүүчү адам үчүн ал жаңы, белгисиз болуп саналат. *Окуу проблема* – бул изилденүүчү маселенин, үйрөнүүчүгө зарыл болгон, жаңы билимдердин чечими жана ал билимдердин окуу процессинде өздөштүрүлүшү.

Окуу проблемасын чечүүчүн негизги төрт этапты бөлүп көрсөтүүгө болот:

- 1) Проблемалуу абалдын түзүлүшү
- 2) Проблемалуу абалдын анализи, проблеманын туюндурмасы жана анын проблемалуу тапшырмаларда бир же бир нече түрдө көрсөтүлүшү

- 3) Проблемалуу тапшырман(ларды) гипотезасын көрсөтүү жана алардын текшерүүсүнүн ыраттуулугу аркылуучечилиши
- 4) Проблеманын чечилишин текшерүү

Түшүндүрүп иллюстрациялоо методун– негизинен коом, жаратылыш, дүйнө, адамзат жана анын иш-аракети ж. б. жөнүндө студенттерге билим берүүчүн колдонобуз. Студенттердин репродуктивдүү ишмердүүлүгүн пайда кылуучу окутуунун методдорунун бири түшүндүрүп иллюстрациялоо болуп эсептелет. Бул методдо окутуучу студенттерге илимий-билимдерди айтып берет, негиздейт, алардын маанисин түшүндүрөт көрсөтмөлүү иллюстрациялайт. Ошол билимдер колдонулуучу иш аракеттердин үлгүлөрүн көрсөтөт ж. б. Бул методдо окутуучу студенттерге ишмердүүлүктөрдүн ар түрдүү үлгүлөрүн, мисалы ар түрдүү предметтерди (нерселерди) жасоодо, тажрыйбаларды демонстрациялап көрсөтүүдө, маселелерди чыгарууда, текстерди окуп которууда, ойлонуп аракеттенүү же практикалык көнүгүүлөрдүн системасын аткарууда, билимдерди ооз эки калыбына келтирүүдө, презентация жасоодо, схемаларды чийүүдө ж. б. учурда пайдаланат. Ошондой эле бул метод окутуучу тарабынан төмөндөгүдөй формада ишке ашырылат: айтып түшүндүрүү, лекция, ар түрдүү көркөм сүрөт, үн каражаттарын (сүрөттөрдү, схемаларды, презентацияларды, кинофильмдерди, грамзаписстерди, музыкаларды) колдонуу ж. б. учурларда. Бул методдордо студенттердин иш аракети негизинен маалыматтарды кабылдоого, аларды эске сактап калууга, калыбына келтирип кайталоого багытталат. Студенттер ал маалыматтарды сөзсүз эле окутуучудан угуулары керек эмес, окуу китептеринен, окутуунун техникалык каражаттарынан, экрандардан жана башкалардан да ала алышат. Жалпысынан алганда бул метод коом, жаратылыш, дүйнө, адам жана анын иш аракети ж. б. жөнүндө студенттерге билим берүү үчүн да колдонулат. Түшүндүрүп иллюстрациялоо методу студенттердин репродуктивдүү иш аракети уюштурууга багытталган. Бирок студенттердин өз алдынча активдүү иш аракети уюштурууга да мүмкүнчүлүк бар. Мисалы окутуучу материалды түшүндүрүп жатып студенттерге башкы ойлорду белгилеп көрсөтүүнү, план түзүүнү ж. б. сунуш кыла алат. Студенттер түшүндүрүп иллюстрациялоо жана репродуктивдүү методдордун жардамы менен билимдердин, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн негизги көлөмүнө ээ болушат. [4,5]

Бирок бул методдордо студенттердин таанып билүүчүлүк иш аракети негизинен калыбына келтирүүчү гана мүнөзгө ээ. Ал эми иш аракети жогорку ийгиликке жетишкидей уюштуруу зарыл. Бул максатка жетишүү үчүн проблемалык окутуу колдонулат.

Проблемалык окутуу методунун дидактикалык функциясы катары балдардын ойлоо жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүсүндө деп эсептейбиз. Окутуучу жаңы окуу материалынын татаал жерлерин гана түшүндүрүп айтып берет, ал эми калгандарын студенттер өз алдынча өздөштүрүүлөрүн талап кылат. Проблемалык кырдаал түзүлөт, жекече тапшырмалар аткарылат, суроолорго жооп берилет. Мында окутуучунун методикалык, устаттык, проблемалык кырдаалдарды тандап алып, аларды зарыл болгон учурда сунуш кыла билүүдө турат. Эгерде проблемалык кырдаал туура тандалып алынса, аны студенттер жакшы түшүнүшсө, аны чечүүнүн зарылдыгына, ынанышына жана интеллектуалдык мүмкүнчүлүктөрүнө туура келсе, анда ал студенттердин активдүү ойлонуусуна, өз алдынча эмгектенүүсүнө, таанып билүү иш аракети эң пайдалуу таасир этет.

Проблема - бул адамда болгон зарыл каражаттардын (билим, практикалык ыкма, изденип эмгектенүүнүн тажрыйбасы) негизинде аткаруу үчүн адам тарабынан кабыл алынган проблемалуу курал.

Проблемалуу окутуу-деп орто окуу жай программасынын чегиндеги негизги мыйзам ченемдүүлүктөрдү окуп үйрөнүүнүн базасында, теориялык же практикалык мүнөздөгү маселелерди чечүү процессинде окуучуларды катыштырып турууну түшүнөбүз.

Проблемалык окутуу бир нече метод аркылуу ишке ашырылат:

1. Билимдерди проблемалуу баяндоо методу;
2. Изденүү методу;
3. Изилдөө методу;
4. Сөздүк методу;
5. Өз алдынча иштөө методу;

1. Билимдерди проблемалуу баяндоо методуна окуучуларды проблеманын мазмуну жана алардын колдонулушу менен гана эмес, ал проблемаларды чечүүнүн, изилдөөнүн, логикасы менен да кошо тааныштырат. Бул методдо окутуучу проблеманы өзү коёт, божомолдуу (гипотеза) сунуш кылат жана проблеманын чечилишине студенттин ой жүгүртүүсүн ээрчитип, анан чечет, далилдеп көрсөтөт. Мисалы, илимде ар кандай проблемалар кантип пайда болгонун, кандай гипотезалар айтылганын жана алар кантип чечилгендигин студенттерге айтып берет. Билимдерди проблемалык баяндоо ар түрдүү формада болуп өтөт, жана орто кесиптик окуу жайларда проблемалык лекцияларды сунуш кылууга болот.[5]

Проблемалык методдордун бир кыйла артыкчылыгы бар:

а. Материал далилдүү түшүндүрүлөт, ар бир илимий чындык каяктан жана кантип алынгандыгы ачык көрүнүп турат;

б. Проблемалуулук илимий-дидактикалык ойлоого үйрөтөт;

в. Проблемалык методдо студенттердин эмоцияналдуулугу дайыма жогору болот. Ошондуктан алардын окуу предметине кызыгуулары күчөйт. Проблеманы түзүү окуу процессинин бардык этабында эффективдүү натыйжаны берет.

2. Изденүү методу (эвристикалык метод)-Бул методдо окуу проблемалары окутуучу менен студенттердин биргелешкен изденүүлөрүндө чечилет. Студенттер проблемаларды толук чечүүгө акырындап көнүшөт. *Изденүү методу ар түрдүү жолдор менен ишке ашырылат:*

а. Проблема силердин астыңарга коюлса, силер кантип аткараар элеңер? деген суроо менен кайрылат. студенттер ар түрдүү сунуштарды айтышып, талкуулашат;

б. Окутуучу тажрыйбаны демонстрациялайт. Студенттер андан жыйынтык чыгарышат;

в. Окутуучу максатка ылайык суроолорду коюу аркылуу студенттерди жаңы материал менен тааныштырат.

Изденүү методдорун колдонуу

- материалдын мазмуну орто татаалдыкта болуп, ал мурда өтүлгөн темалар менен байланышта болсо;

- студенттер материалды проблемалуу окуп үйрөнүүгө даяр болсо;

- Окутуучулардын убактысы жетиштүү болуп, изденүү методун пайдаланганды жакшы билсе.

3. Изилдөө методу-студенттердин окуу күчүн калыптандыруудагы негизги ыкма катары колдонулат. Бул метод студенттерди изилдөөнүн жалпы ыкмалары менен тааныштырып, чыгармачылык менен эмгектенүүчүлүктү үйрөтөт. Эгерде изденүү методунда чыгармачылык жарым жартылай колдонулса, изилдөө методунда студенттер тапшырманы толук өз алдынча чыгармачылык менен аткарышат. Ал тапшырманы

аткарууда жаңы билимдерди: мыйзамдар, фактылар, окуялар, эрежелер, түшүнүктөр, негиздер ж. б. табууну гана эмес, ошол билимдерди изилдөөнүн жаңы жолдорун табуу максатын көздөйт, демек ал студенттердин чыгармачыл ойлонуусун өнүктүрөт, аларды илимий таанып-билүүнүн методдоруна ээ болууга жардам берет, чыгармачыл ишке кызыгууну жана аны керектөөнү калыптандырат. [6]

4. Сөздүк методу- Сөздүк методу студенттерге кыска убакытта чоң көлөмдөгү маалыматты айтып берүүгө мүмкүнчүлүк берет. Бирок сөздүк методдор материалды көрсөтмөлүү, образдуу түрдө ойлонуп өздөштүрүүсүн кыйындатат, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн өсүшүнө анча түрткү бербейт.

Сөздүк методду колдонуу:

- Материал илимий-маалымдуулук мүнөздө болсо;
- Студенттер оозеки маалыматтарды өздөштүрүүгө даяр болсо;
- Окутуучу башка методго караганда, бул методду жакшы билип пайдаланса.

5. Өз алдынча иштөө методу- Көндүмдөрдү жана билгичтиктерди калыптандырат. Студенттердин эрктүүлүк сапаттарын өнүктүрөт. Иш-аракеттеринде ишенимдүүлүк калыптанат. *Бул методдун колдонулушу:*

- материал студенттердин өз алдынча окуп үйрөнүүсү үчүн жеткиликтүү болсо;
- студенттер материалды өз алдынча окуп үйрөнүүгө даяр болсо;
- студенттердин өз алдынча иштерин уюштурууга керектүү дидактикалык материалдар жетиштүү болсо, метод толугу менен иш жүзүнө ашырылат.

Орто окуу жайынын ишин жаңылап жакшыртуунун бардык маселелеринин ичинен окуу предметтерин жогорку илимий методикалык деңгээлде, окутуунун негизинде окуучулардын билимдеринин, билгичтиктеринин жана көндүмдөрүнүн сапатын кескин түрдө жогорулатып, алардын окууга болгон милдеттүүлүгүн күчөтүү, окуу таанып билүү ишмердүүлүктөрүн өркүндөтүү эң башкы милдет болуп саналат. [7]

Адабияттар:

1. Д. Халперн психология критического мышления. -Санкт-Петербург, 2000. 48-49 беттер.
2. Е. А. Самойлов Методические аспекты компетентностно-ориентированного обучения физике - 2005
3. Е. А. Самойлов, Использование приемов продуктивной деятельности / Е. А. Самойлов // Физика в школе. - 2005. - N 2. - С. 28-31
4. И. Б. Бекбоев Ориентация на личность Бишкек-2000
5. И. Я. Лернер Дидактические основы методов обучения, М, 1981
6. М. М. Эсенгулова, Ж. Д. Асекова Мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүү... («Окуу жана жазуу аркылуу сынчыл ой жүгүртүүнү өстүрүү» усулунун теориясы жана практикалык тажрыйбасы) Бишкек-2008
7. М. М. Эсенгулова, Ж. Д. Асекова Сынчыл ойломду өстүрө турган окуу Жана жазуу» программасынын хрестоматиясы Бишкек-2004
8. Ш. А. Амонашвили педогогическая симфония. -М:МЦР, 2002. -С. 577. 48 бет.

Рецензент: д. пед. н., профессор Калдыбаева А. Т.

--